

**Foredrag i
Oslo Militære Samfund**
mandag 26. april 2004 kl 19.00

**Bak piggtråd i øst -
nordmenn i sovjetisk fangenskap 1940 – 1955**

ved

Cand Philol Ane Dalen Ringheim
Prosjektleder for pomormuseet i Vardø.

Da andre verdenskrig var over befant det seg i Europa flere millioner krigsfanger og sivile utenfor sine respektive hjemland. Blant dem var også mange nordmenn. De fleste av disse nordmennene var tatt til fange av den tyske okkupasjonsmakten av politiske eller rasemessige grunner, og deres ofte grusomme opplevelser fra tysk fangenskap er godt dokumentert i etterkrigs litteraturen.

Mindre kjent er det imidlertid at det også i Sovjetunionen, Norges allierte i øst, satt nordmenn i fangenskap. De var kommet dit av høyst forskjellige grunner, og fikk ulike skjebner, og det er denne lille gruppa av nordmenn det følgende skal handle om.

De ulike fangegruppene

Grunnene til at nordmenn ble tatt til fange av en alliert makt var som nevnt svært forskjellige, og sovjetfangerne kan noe grovt deles inn i tre grupper: Frontkjemperne, sivile og partisaner. Jeg vil nå kort presentere de tre gruppene, og samtidig si noe om hvilke veier som førte dem til de sovjetiske tvangsarbeidsleirene:

1. Frontkjemperne

Den største gruppen nordmenn i sovjetisk fangenskap var frontkjemperne. Frontkjemper er en betegnelse på en person som under andre verdenskrig kjempet frivillig for tyskerne. Under krigen meldte 15000 nordmenn seg til fronttjeneste, og omlag 6000 av disse deltok i kamper ved fronten. Ca 1000 norske frontkjemper kom ikke hjem da krigen var over. De var enten blitt tatt til fange, eller døde på slagmarken.

Nordmennene som kjempet på tysk side var med noen få unntak tilknyttet Waffen SS, og de kjempet hovedsakelig i SS Division Wiking, SS Division Nordland, Den Norske Legion eller SS Skijegerbataljonen. Disse avdelingene kjempet på Balkan, på Leningradsfronten, i Finland og i sluttkampene om Berlin.

Frontkjemperne ble tatt til fange gjennom kamper med sovjetiske styrker. Mange var såret og klarte derfor ikke å ta seg tilbake bak egne linjer. Noen ble også tvunget til å overgi seg etter at kompaniet de tilhørte ble omringet. Det er også flere eksempler på at soldater gikk frivillig over på sovjetisk side. Flest nordmenn ble tatt til fange i årene 1944 og 1945.

Flest nordmenn ble tatt til fange under kampene i Karelen i 1944. Skijegerbataljonens stillinger ved høydene Hasselmann og Kaprolat ved Kestenga i Karelen ble særlig hardt rammet. Under kampene som varte tre dager i slutten av juni 1944, ble minst 40 nordmenn tatt til fange. På Leningradsfronten ble minst 21 frontkjemper tatt til fange.

Under de harde sluttkampene om Berlin i april og mai 1945 ble minst 15 nordmenn til krigsfanger.

Jeg vil gi et eksempel på hvordan tilfangetakelsen kunne fortone seg: En 16 år gammel frontkjemper fra Fredrikstad hadde i 1943 vervet seg til kamp i Finland. Sommeren 1944 var han utplassert i Kestenga i Karelen. Den norske Skijegerbataljonen hadde i oppdrag å forsvare de to høydene som de hadde døpt Hasselmann og Kaprolat.

Førstekompaniet hadde nettopp reist, og det var derfor rundt 300 mann som skulle forsvare de to høydene. På St. Hans-aften 1944 innledet sovjetiske styrker et voldsomt angrep mot de to høydene, og nordmennene var snart omringet.

Den 16 år gamle frontkjemperen deltok i et utbruddsforsøk, der han sammen med et titalls andre forsøkte å slå seg over til det andre kompaniet som holdt til på den andre høyden. Han ble imidlertid truffet av et sovjetisk skudd i overarmsbeinet, og ble slått i bakken. Alle SS-soldater hadde fått innprentet at å la seg ta til fange av sovjetiske styrker var en skjebne verre enn døden, og 16-åringen satte derfor våpenet mot brystet og trakk av. Sluttstykket på våpenet hans hadde imidlertid forskjøvet seg, og skuddet gikk forbi hjertet, og gutten besvimte bare av skuddet.

Da han kom til seg selv igjen var han omringet av sovjetiske soldater. De holdt på ta verdisaker fra likene, og den norske unggutten forsøkte å late som om han var død. Da de sovjetiske soldatene forsøkte å vri klokka hans av den skadede armen hans hylte han imidlertid høyt, og han ble stablet på beina og kommandert av gårde. Av de 300 nordmennene som holdt høydene, var det 141 døde eller savnede da kampene var over. Minst 40 kom i sovjetisk fangenskap.

Den norske 16-åringen måtte gå i nærmere et døgn før de kom til et mottakspunkt for krigsfanger i trygg avstand fra fronten. Her ble han forbundet og fikk noe medisinsk hjelp. Like etter ble han og de andre frontkjemperfangene sendt til en frontleir i byen Kem ved Kvitsjøen, der de gjennomgikk sitt første avhør. Derfra ble nordmennene sendt til sin første tvangsarbeidsleir. Den norske 16-åringen overlevde fangenskapet. Han fikk vende hjem til Norge i oktober 1953.

2. *Partisanene*

I løpet av høsten 1940 reiste mer enn hundre personer fra Øst-Finnmark over til Sovjetunionen. De valgte å flykte fra det tyskokkuperte Norge og søkte trygghet hos naboen i øst. Dette ble begynnelsen på en kontakt mellom Norge og Sovjetunionen som skulle vise seg å bli viktig i kampen mot tyskerne i Nord-Norge.

Da Tyskland i juni 1941 gikk til angrep på Sovjetunionen, kom mange av nordmennene som hadde flyktet over til Sovjetunionen, i aktiv tjeneste. Oppgaven skulle bestå i å operere bak de tyske linjene i Finnmark. De fleste nordmennene ble plassert i en spesialavdeling av Nordflåten, mens noen få arbeidet for den sovjetiske etterretningstjenesten NKVD.

De nordmennene som lot seg verve av NKVD, måtte skrive under på en erklæring der de blant annet lovet å forbli tause om hva slags tjeneste de hadde utført. Noen av partisanene oppfattet at denne kontrakten skulle gjelde for alltid, og at de som undertegnet den var forpliktet til å fortsette arbeidet for NKVD også etter at krigen var over, noe som skapte frykt blant de tidligere partisanene etter krigen.

Partisanene fikk i Murmansk opplæring i etterretningsvirksomhet. De fikk trening i våpenbruk, kartlesing, sabotasje og fallskjermhopping, og enkelte fikk i tillegg utdannelse i radiotelegrafi. Etter endt opplæring ble noen sendt tilbake til Norge for å rapportere om tyskernes virksomhet i Nord-Norge, mens andre gjorde tjeneste ved telegrafsentralen i Murmansk, der de dekodet og oversatte meldinger partisanene sendte fra Norge.

I oktober 1944 ble Finnmark frigjort av sovjetiske styrker. Med i båtene som gikk i land langs Finnmarkskysten var flere nordmenn som hadde vært partisaner. Andre ble sendt hjem noen uker etter. I månedene som fulgte kom også kvinnene og barna som hadde vært internert på et kollektivbruk bak Ural-fjellene hjem til Finnmark. Det var imidlertid ikke alle partisanene som fikk vende hjem til det frigjorte Norge. Syv nordmenn var under oppholdet i Sovjetunionen blitt beskyldt for spionasje eller annen antisovjetisk virksomhet og måtte derfor tilbringe etterkrigsårene i sovjetiske fangeleire. Av de syv partisanene som kom i fangenskap, var det bare fire som kom hjem i live.

Årsakene til at partisanene kom i fangenskap var forskjellige. Otto Larsen, Emil Isaksen og Ragnvald Mikkelsen fra Kiberg ble i mars 1942 sendt fra partisanopplæring i Murmansk til Sørøya utenfor Hammerfest for å drive etterretning. Mikkelsen var på dette tidspunktet den eneste nordmannen som hadde fullført radiotelegrafiopplæringen, og fikk derfor oppgaven å sende meldinger til Murmansk om tysk skipstrafikk i området. Senderen de fikk med seg skal imidlertid ikke ha vært brukbar, og de tre ble heller ikke hentet av den sovjetiske ubåten til avtalt tid. Etter halvannet år på øya sto de i fare for å bli avslørt, og skal ha følt seg tvunget til å flykte til Sverige. I Sverige ble de avhørt av både svenske og norske myndigheter, og oppga at de hadde måttet flykte fordi de arbeidet for den sovjetiske etterretningstjenesten.

Da krigen var over, reiste de tre hjem til Finnmark. I august 1945 bestemte de seg imidlertid for å dra tilbake til Murmansk for å få rede på hvorfor forbindelsen var blitt brutt og dessuten hente hjem fiskeskøyta til Larsens bror. Kanskje var de også blitt forespeilet en belønning for strevet de hadde hatt. Tilbake i Murmansk ble de straks tatt i avhør. Her fikk de spørsmål om de ville fortsette arbeidet for den sovjetiske etterretningstjenesten, noe de svarte avvisende på. Avhørslederen ville deretter vite alt som hadde skjedd fra de gikk i land på Sørøya. Etter hvert kom avhørene i stadig større grad å dreie seg om hva de hadde opplyst til norske myndigheter under oppholdet i Sverige. Otto Larsen skal ha blitt utsatt for inngående forhør om hvem av de tre som hadde opplyst svenske myndigheter om at Ragnvald Mikkelsen var radiotelegrafist. Larsen oppga i avhørene at det var Mikkelsen selv som hadde opplyst om dette. Da disse avhørene hadde vart i flere dager, skal avhørslederen ha mistet tålmodigheten og lagt en kopi av den forklaringen de tre hadde avlagt i Sverige på bordet. I følge denne forklaringen var det Larsen som hadde fortalt de svenske myndighetene om Mikkelsens oppdrag. Larsen var dermed tatt i løgn, noe som fikk konsekvenser. De tre ble anklaget for "røping av sovjetrussiske statshemmeligheter for kongelige norske myndigheter i Sverige", og ble dømt for brudd på den sovjetiske straffelovens paragraf 58, punkt seks, som omfatter spionasje. Otto Larsen og Emil Isaksen fikk begge ti år, mens Ragnvald Mikkelsen ble dømt til åtte år. Otto Larsen kom hjem i oktober 1953, mens Emil Isaksen ble hjemsendt to år senere. Ragnvald Mikkelsen forsøkte i 1946 å flykte fra fangeleiren Kodino utenfor Arkhangelsk, men ble innhentet og skutt.

3. *De sivile*

Også sivile nordmenn kom under ulike omstendigheter i sovjetisk fangenskap. Noen nordmenn ble regelrett kidnappet av sovjetiske styrker. Fiskebåter ble kapret på havet

og mannskapet tatt med. Folk som var bosatt langs kysten i Nord- Norge ble hentet hjemme og brakt over til Sovjetunionen. Hendelsen på Svensgrunnen utenfor Senja 12. april 1943 er det mest kjente tilfellet der sovjetiske styrker kidnappet sivile nordmenn. Denne dagen gikk den sovjetiske ubåten K-21 til angrep på fem norske båter og drepte ti fiskere. Før den forlot fiskefeltet tok den de syv fiskerne på skøyta "Skreien" med seg. De ble brakt til Murmansk og ble bedt om å melde seg til partisantjeneste. En av fiskerne gikk med på dette, de seks andre ble sendt i fangenskap. Av de seks som ble sendt i fangenskap overlevde bare tre. De andre bukket under for sult eller sykdommer i de sovjetiske leirene.

En annen gruppe sivile nordmenn som kom i fangenskap har det til felles at de ble arrestert da de kom til Sovjetunionen og anklaget for ulovlig grenseovertredelse. Alf Mikkelsen reiste over til Sovjetunionen allerede i mai 1940. Mikkelsen hadde vært leder for Kommunistpartiet hjemme i Kiberg og trodde han ville få en varm velkomst på sovjetisk side. Isteden ble han arrestert, siktet for ulovlig grenseovertredelse og spionasje og dømt til mange års tvangsarbeid. Et år etter at han var kommet over til Sovjetunionen døde han i en fangeleir på Kolahalvøya. Norske myndigheter fikk i 1956 opplyst at han døde av reumatisme og betennelse i hjerteposen.

Den siste gruppen består av nordmenn som befant seg i på tysk territorium da den røde armé inntok dette. Dette var for eksempel tilfelle med ungjenta Randi Samuelsen som ved krigens slutt befant seg i Wien uten gyldig norsk pass. Hun ble mistenkt for å være spion, og ble sendt i fangenskap i Sovjetunionen. Først i 1953 fikk hun returnere til Norge.

Det finnes dessuten tre personer som faller utenfor de tre nevnte kategoriene, da deres sak var av veldig spesiell natur: Walter Epe var en nær medarbeider av den sovjetiske revolusjonære lederen Lev Trotskij under hans opphold i Norge i 1935 og 1936. Da krigen kom til Norge, flyktet Epe til Sverige. Han fryktet imidlertid at tyskerne ville besette Sverige også, og ønsket å bringe familien sin videre til USA. Han fikk derfor ordnet transittvisum gjennom Sovjetunionen, og regnet med at han trygt skulle komme seg til Odessa. Men på toget på veien mellom Moskva og Odessa ble han, kona Synnøve og deres et år gamle sønn i mai 1941 arrestert av det sovjetiske etterretningsvesenet og anklaget for kontrarevolusjonær virksomhet. Walter og Synnøve ble satt i fengsel, mens den lille sønnen deres trolig ble plassert på et barnehjem.

I 1956 fikk norske myndigheter beskjed om at alle de tre var avgått ved døden ved ulike sykdommer. Walter Epe ble oppgitt å være død av lungebetennelse. Dokumenter funnet i det sovjetiske Utenriksministeriets arkiv viser imidlertid at opplysningene norske myndigheter fikk i denne saken var blank løgn. Walter Epe ble i oktober 1942 dømt til døden og henrettet, mens kona døde i fangenskap før dommen over henne var falt. Hva som skjedde med barnet gir dokumentet ingen opplysninger om.

Livet i de sovjetiske leirene

Oppholdet i de sovjetiske fangeleirene var svært hardt. Kombinasjonen av hardt arbeid, lite mat og kulde gjorde at svært mange i løpet av tiden i fangeleir bukket under for sult, sykdommer eller kulde. Oppholdet i leirene ble en kamp for å overleve.

For krigsfangene startet denne kampen allerede rett etter tilfangetakelsen. Da måtte de ta fatt på den ofte lange marsjen fra tilfangetakelsesstedet til mottaks- og samlingspunktene. Marsjer på flere mil var ikke uvanlig. Mange av fangene var på dette tidspunktet skadet og hadde vondt for å bevege seg, og mangelen på forpleining

underveis bidro til at mange bukket under allerede før de var blitt registrert som krigsfanger. De som ikke klarte å holde følge skal enten ha blitt skutt eller liggende for å fryse i hjel.

Også transportene fra frontleirnettene til de regulære arbeidsleirene var en påkjenning. Reisen kunne ta opp til to uker, og i mange tilfeller ble flere hundre fanger stuet sammen i en lukket jernbanevogn, med lite mat og vann. I sommermånedene ble temperaturen inne i vognene svært høy, og om vinteren var det fanger som frøs i hjel. De sanitære forholdene i disse vognene ble elendige etter hvert som reisen skred fram. Det hendte derfor at fanger døde underveis eller like etter ankomsten til arbeidsleiren.

Men også i de regulære leirene var forholdene fangene levde under svært vanskelige. Den tøffeste utfordringen fangene sto overfor var kampen mot sult og sykdommer. Fangene måtte arbeide lange dager med hardt kroppsarbeid, og matrasjonene var utilstrekkelig til denne typen arbeid. I august 1942 besluttet det sovjetiske innenrikskommisariatet at mengden mat fangene fikk skulle reduseres. I løpet av et døgn skulle fangen nå få 400 gram brød. Dette var 200 gram mindre enn tidligere.

Som en følge av den høye dødeligheten, ble mengden mat senere justert noe opp. Mengden mat man fikk ble dessuten gjort avhengig av hvor mye arbeid man var i stand til å utføre. Dette kommer fram i en befaling fra innenriksministeriet fra 15. november 1946. Fangene som utførte under 80 prosent av den fastsatte arbeidsnormen hadde krav på 400 gram brød og 650 gram grønnsaker. Dersom man utførte 80-100 prosent av arbeidsnormen kunne man få ytterligere 100 gram brød og 150 gram grønnsaker, mens man med arbeid ut over den fastsatte normen kunne gjøre seg fortjent til ytterligere 100 til 200 gram brød og grønnsaker.

På grunn av utilstrekkelig næring, ble mange fanger rammet av dystrofi, som betyr avmagring. Når fangene ble rammet av dystrofi, var det nødvendig med streng selvdisciplin for å spare på kreftene. Det oppsto etter hvert en rekke overlevelsestrategier som ble tatt i bruk for å bedre sjansene for å overleve. Et av virkemidlene var å bruke så lite energi som mulig i sine daglige gjøremål. Hjemkomne fanger forteller om en særegen subbete gange som dystrofikerne brukte rundt i leirområdet for å spare på kreftene.

Nordmennene som ble tatt til fange tidlig i krigen hadde svært dårlige odds. Disse måtte kjempe mot sult og sykdommer gjennom alle de vanskelige krigsårene. Som et eksempel kan det nevnes at bare 6 000 av de mer enn 91 000 Stalingradfangene overlevde fangeoppholdet og kunne vende tilbake til hjemlandet. Langt bedre stilt var de som var blitt tatt til fange under kapitulasjonen i mai 1945. De hadde stort sett kjempet på tysk territorium og fått den nødvendige forpleining der, slik at de derfor sto mye bedre fysisk rustet til å takle det tøffe livet i de sovjetiske fangeleirene. Disse slapp dessuten unna den spesielt vanskelige forsyningssituasjonen som hadde hersket under krigen.

De vanskelige forholdene i leirene gjorde at minst 57 av de 212 nordmennene som kom i sovjetisk fangenskap døde. For fangene som døde i de sovjetiske leirene, er sykejournalen i de fleste tilfeller vedlagt i fangemappene. Disse mappene ligger i det russiske krigsfangearkivet RGVA. I sykejournalene finnes opplysninger om hvordan fangens tilstand var ved innleggelsen, behandlingen han fikk, samt når og under hvilke omstendigheter han døde. I de fleste tilfeller er også dødsårsak oppgitt. Dødsårsaken som går igjen i flest sykejournaler er dystrofi, eller avmagring. Lite mat og hardt fysisk

arbeid gjorde sitt til at mange frontkjempere fikk denne diagnosen. Av de 57 nordmennene man kan slå fast at døde i fangenskap var dystrofi den reelle dødsårsaken eller medvirkende dødsårsak i nær halvparten av tilfellene. Andre vanlige sykdommer blant Sovjetfangene var tuberkulose og lungebetennelse.

En 20 år gammel frontkjemper fra Oslo fikk en tragisk skjebne. Han ble tatt til fange ved Krasnoje Selo ved Leningradsfronten allerede i 1942. Etter å ha oppholdt seg en tid i fengsel i Leningrad, ble han sendt til leir 158. Herfra ble han senere sendt til leir 256 i Krasnyj Lutsj i Ukraina. I følge sykejournalen skal han fra august 1944 ha vært alvorlig syk, men ble innlagt på hospital først 9. desember. Ved innleggelsen fikk han diagnosen dystrofi av tredje grad og dysenteri. I sykejournalen hans får vi vite enda mer om guttens tilstand. Det framkommer at han var svært dehydrert, at praktisk talt alt underhuds fett var borte, at føttene og ansiktet hans var oppsvulmet og magen innsunken og at han ikke var i stand til å beholde maten. Det er også anmerket i sykejournalen at pulsen stadig ble svakere. For å forsøke å redde nordmannens liv ble han behandlet med karbonatsulfid, rikelig med drikke, små hyppige måltider og varme flasker. Livet sto likevel ikke til å redde, og han døde seks dager etter innleggelsen. Dødsårsaken ble oppgitt å være svekket hjertevirksomhet.

De som ble tatt til fange tidlig i krigen hadde små sjanser til å komme hjem. Av de fire nordmennene som ble tatt til fange i 1942 overlevde ingen. De som ble tatt til fange senere i krigen hadde imidlertid langt bedre overlevelsessjanser. Forholdene i leirene forbedret seg da krigen var over, mange mottok dessuten pakker fra Tyskland. Da Konrad Adenauer stilte til valg, var hjemsending av tyske fanger fra Sovjetunionen en viktig sak. I den forbindelse skal det i følge en hjemvendt norsk fange ha blitt startet en kampanje der tyske skoleklasser laget i stand pakker som ble sendt til fangene. Norske fanger fikk de første årene ikke motta post eller pakker hjemmefra, angivelig fordi sovjetisk Røde Kors bare skal ha hatt postforbindelse med tysk og østerrikske Røde Kors. Bedret kosthold og mindre spredning av sykdommer gjorde at flere av fangene overlevde.

Norske myndigheters behandling av fangesakene

Da arbeidet med fangesakene tok til like etter krigen, var hjemsendingen av "gode nordmenn" en uttalt prioritering. Frontkjemperne ble uglesett av norske myndigheter, og i dokumenter fra Utenriksdepartementet ble de ved flere anledninger omtalt som "quislinger" og gitt andre negative karakteristikk. Under et møte i Utenriksdepartementet 11. januar 1946, der man skulle trekke opp linjene for hvordan ettersøking og hjemsending av nordmenn fra Sovjetunionen skulle foregå, var det bare ambassadør Rolf Andvord som gikk inn for å søke frontkjemperne repatriert. Sosialdepartementet mente at hjemsendingen av frontkjemperne ikke hadde noen hast, noe også Justisdepartementet og Utenriksdepartementet sluttet seg til. I instruksene for arbeidet med fangesakene het det at frontkjemperne bare skulle søkes repatriert i den grad man fant det hensiktsmessig i forhold til repatrieringen av "gode nordmenn".

Når det kom til praktisk politikk, fulgte imidlertid norske myndigheter snart en annen og mer velvillig linje overfor frontkjemperne i sovjetisk fangenskap enn instruksene fra 1946 tilsa. Kort tid etter at instruksene var utformet, arbeidet norske myndigheter for repatriering av alle de norske fangene, også frontkjemperne.

I arbeidet med å få hjemsendt fangene var norske myndigheter svært redde for å foreta se noe som kunne provosere sovjetiske myndigheter. De fryktet at dersom man irriterte

sovjetiske myndigheter, kunne dette skade arbeidet med å få hjemsendt fangene som fortsatt oppholdt seg i Sovjetunionen. Denne frykten ga seg flere utslag:

For det første var norske myndigheter svært varsomme i forhold til hvilke saker de valgte å ta opp med sovjetiske myndigheter. Det var ikke nødvendigvis sånn at de etterlyste alle nordmenn som var savnet. Her spilte både taktisk tenkning og frykten for å provosere inn. Utenriksdepartementet var det første året etter krigen usikker på hvordan sovjetiske myndigheter ville reagere dersom man tok opp saker der frontkjemperne var involvert. Man gikk ut fra at sovjetiske myndigheter ville ha en sterk motvilje mot personer som frivillig hadde kjempet på tysk side. Etter hvert som arbeidet skred fram, viste det seg at sovjetiske myndigheter i liten grad tok slike hensyn, og frontkjemperne ble derfor etterlyst på samme måte som de andre savnede.

Utenriksdepartementet vegret seg mot å ta opp saker som kunne være kontroversielle. Dette fikk blant annet følger for departementets arbeid med å finne ut hva som hadde skjedd med Trotskijs sekretær fra oppholdet i Norge, Walter Heinz Epe og familien hans. Den tyskfødte trotskisten med norsk statsborgerskap hadde skrevet flere kritiske artikler om Stalinregimet, men valgte som tidligere nevnt likevel å forsøke å nå USA med transitt gjennom Sovjetunionen.

Det var Epes tilknytning til Trotskij, samt det politiske innholdet i artiklene han skrev som var grunnen til at norske myndigheter kviet seg for å ta saken opp. Man antok at sovjetiske myndigheter ikke ville se med blide øyne på en person som hadde arbeidet tett innpå og sympatisert med en erklært fiende av den sovjetiske staten.

Utenriksdepartementet fryktet at Epe-saken skulle kunne forverre forholdet til Sovjetunionen og gjøre det vanskeligere å få hjemsendt nordmennene som på dette tidspunktet fortsatt befant seg i fangenskap. De foreslo derfor overfor ambassaden i Moskva at man derfor skulle gi opp etterlysningene av Epe, og heller konsentrere seg om å få rede på hva som hadde skjedd med kona og barnet hans.

Norske myndigheter var også redde for at det ville provosere sovjetiske myndigheter dersom man valgte å ettersøke personer som sovjetiske myndigheter allerede hadde slått fast at ikke befant seg på sovjetisk territorium. I et brev fra ambassaden til Utenriksdepartementet fra ambassaden i Moskva fra 1952 ble det framholdt at man burde oppgi ettersøkningen av de nordmennene man hadde fått negativt svar om. Ambassaden fryktet at Utenriksministeriet ville ignorere den årlige oppdaterte listen med etterlysninger dersom dette ikke ble gjort, og forsøkte derfor å få Utenriksdepartementet med på at man skulle gi opp å etterlyse folk sovjetiske myndigheter hadde nektet kjennskap til. De skrev derfor at de ikke kjente til et eneste eksempel på at folk som sovjetiske myndigheter hadde nektet kjennskap til likevel hadde vist seg å være i Sovjet.

Utenriksdepartementet kjente gjennom sitt arbeid med fangesakene til flere tilfeller der nordmenn som tidligere hadde blitt etterlyst uten resultat plutselig fikk vende hjem fra fangenskap i Sovjetunionen. De skrev derfor et notat der de viste til slike tilfeller. Ettersøkningen av frontkjemperen Kåre Skavang ga negativt utfall i både i oktober 1947 og i januar 1948, men i februar 1949 kom meldingen om at Skavang skulle repatrieres. I juli samme år kom han hjem til Norge. Men på tross av alle eksemplene som ble brakt fram i dette notatet, ble konklusjonen fra Utenriksdepartementet at man burde rette seg etter ambassaden syn, og innstille ettersøkningen etter de nordmenn man hadde fått negativt svar om hos sovjetiske myndigheter.

Den skeptiske holdningen til å etterlyse nordmenn som sovjetiske myndigheter hevdet de ikke hadde kjennskap til, rammet partisanen Hilmar Heikillä, som i slutten av 1941 var blitt anklaget for slett disiplin og dømt til ti års tvangsarbeid av en lokal militær domsstol i Murmansk. Etter at Utenriksdepartementet i 1949 fikk opplysninger om Heikilläs skjebne, etterlyste de ham hos sovjetiske myndigheter, men fikk beskjed om at alle ettersøkninger hadde vært resultatløse. For ikke å irritere sovjetiske myndigheter, trappet Utenriksdepartementet ned ettersøkingen. Nordmannens sak ble derfor bare sporadisk tatt opp i årene som fulgte.

I 1955, seks år etter at Hilmar Heikillä var etterlyst for første gang, kom det plutselig beskjed fra sovjetiske myndigheter om at han i 1951 hadde dødd av hjernehinnebetennelse i en leir på Kolahalvøya. Dødsmeldingen kom helt overraskende og ble en kraftig vekker for norske myndigheter.

Et annet utslag av norske myndigheters frykt for å provosere sovjetiske myndigheter viste seg gjennom deres forsøk på å kontrollere det pressen skrev om fangesakene. Norsk presse var opptatt av arbeidet med å få hjem sovjetfangene. Da de tre overlevende nordmennene fra fiskebåten "Skreien" kom hjem fra sovjetisk krigsfangenskap i juni 1946, var medieinteressen omkring dem stor. De tre fiskerne hadde ikke noe negativt å si om behandlingen de hadde fått i Sovjetunionen, men det ble likevel laget flere store negative oppslag i Aftenposten og Morgenbladet i dagene etter at de kom hjem.

Også de syv fangene som vendte hjem høsten 1953 ble møtt med stor interesse fra både norsk og utenlandsk presse da de ble sendt hjem etter nesten et tiår i fangenskap. Allerede ved militærmisjonen i Berlin ventet journalistene på dem, og Otto Larsen skrev senere i boken sin at han følte spørsmålene ubehagelige. Han følte seg utrygg for hvordan sovjetiske myndigheter ville reagere på det han sa, og ønsket derfor å snakke minst mulig før han hadde beina på norsk jord.

Utenriksdepartementet måtte stadig drive brannslukking etter den norske pressen. I noen tilfeller tok Utenriksdepartementet direkte kontakt med journalister de syntes gikk for langt i sin dekning av fangesakene. Byråsjef Gustav Heiberg skrev i et notat fra 1954 at han hadde bedt en VG-journalist om å vise forsiktighet når han skrev om sovjetfangene. I notatet heter det at "Jeg ba ham derfor tenke seg godt om før han skrev noe i avisen og jeg sa også at jeg var redd for at den pressekampanje som fulgte etter at de 7 fangene var kommet hjem i oktober ville vise seg uheldig for vårt arbeid med å få fangene fri".

I andre tilfeller ble fangene som kom hjem bedt om ikke å uttale seg til pressen. Da partisanen Emil Isaksen kom hjem fra fangenskap sommeren 1955, sendte Utenriksdepartementet byråsjef Gustav Heiberg til Finnmark for å ta opp Isaksens forklaring. Under dette møtet snakket de to om at oppslag i pressen kunne virke skadelig på arbeidet med å få de siste nordmennene hjem, og Isaksen ble frarådd å gi opplysninger til journalister. Isaksen var i likhet med Otto Larsen blitt oppfordret til å skrive bok om opplevelsene i de sovjetiske leirene, men han ble oppfordret til å la dette vente.

Sovjetiske myndigheters behandling av fangesakene

Sovjetiske myndigheters håndtering av fangesakene var preget av løgner og bevisst tilbakeholdelse av informasjon. Når norske myndigheter søkte svar om hva som hadde skjedd med de nordmennene som var kommet i fangenskap, valgte sovjetiske

myndigheter i første omgang å nekte for at personene overhodet hadde befunnet seg i Sovjetunionen, og deretter å oppgi uriktige dødsårsaker. Dette ble trolig gjort for ikke å sette det sovjetiske leirsystemet og det sovjetiske samfunnet i et dårlig lys

Sovjetiske myndigheter synes også å ha forsøkt å benytte de norske fangene som utenrikspolitiske handelsobjekter. Dette var tydelig i utleveringssaken, der sovjetiske myndigheter lovet repatriering av ti norske frontkjemper mot at Norge utleverte fem baltere som hadde sittet i krigsfangenskap i Norge. I denne saken ga imidlertid ikke norske myndigheter etter, noe som førte til at sovjetiske myndigheter i 1953 oppga kravet og sendte frontkjemperne hjem. Den samme taktikken ble også brukt overfor Danmark, Belgia, Nederland og Luxemburg, med varierende resultat.

Men sovjetiske myndigheter brukte også løslatelse av norske fanger til å forsøke å bedre forholdet til Norge, hvilket blant annet resulterte i at Otto Larsen i oktober 1953 ble sendt hjem fra fangenskap to år før han hadde sonet ferdig dommen sin. Dette var trolig ment som et tegn på godvilje fra sovjetiske myndigheters side. Senere ble også Osvald Harjo løslatt før tiden.

De norske reaksjonene ble imidlertid ikke som man hadde forestilt seg, og den negative pressedeckningen som fulgte i kjølvannet av partisanenes hjemkomst ble tatt svært ille opp i Sovjetunionen. Larsens beretninger fra de sovjetiske leirene ble i Sovjetunionen omtalt som en "bakvaskelseskampanje" som den norske regjeringen hadde igangsatt for å sverte Sovjetunionens anseelse hos det norske folk.